

CADRUL LEGAL SI JURISDICTIONAL AL INSTITUȚIEI REZERVEI SUCESORALE

Dr. în drept, conf. univ, Veronica GÎSCA

*Academia de Studii Economice a Moldovei,
str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni 61, Republica Moldova, Chișinău,
Tel.: +373 22 22 41 28; web site: www.ase.md*

Abstract

The aesthetics and importance of the problem addressed. *The aesthetics of the problem subjected to doping is justified by the analysis of the legal and judicial aspect, because, by their analytical value, they come to contribute to the development of the national spirit by resolving the reserve, taking into account the diversity of the reforms, Republic of Moldova. With the enforcement of the current Civil Code of the Republic of Moldova, the material of the reservoir has sustained essential joining up to this stage has not been treated in a more detailed manner in the literature of specialitate.*

In the present paper, the most widely used research methods were used, such as: historical method, comparative method, systematic method and logical method

The purpose of this study *is to conduct an investigation into the complex issue of the role of reserve successional, analyzing the legal rules governing the matter, tapping into this legal framework and approaches doctrinal field and in providing solutions and proposals regarding the improvement of legislation regulating inheritance reserves and its role in protecting the legal heirs.*

The paper is a comprehensive study, with theoretical solutions based and practical proposals that could be useful from a teaching perspective in the teaching discipline Civil law, inheritance law, reserve succession in the law faculties, showing interest while for private legal practitioners.

Key words: *legal succession, inheritance reserve, successor rezervatar, husband supraviețuitor rezervatar, rezervatar downward, upward rezervatar.*

JEL CLASSIFICATION: K1, K19

Introducere. Dreptul de proprietate este un drept absolut, în virtutea căruia titularul are libertatea oricărei acțiuni sau inacțiuni în legătură cu dreptul său. Pe de altă parte, dreptul de proprietate privată are un caracter perpetuu. El nu se stinge cât timp bunul care face obiectul său există. Unul dintre cele trei atribute ale dreptului de proprietate este dispoziția. Din punct de vedere juridic, dispoziția asupra unui bun proprietate privată poate lua forma unui act între vii sau pentru cauză de moarte. Așadar, odată intrat în patrimoniul unei persoane, dreptul se supune dispozițiilor titularului atât pentru perioada în care acesta se află în viață, cât și după moarte. Caracterul absolut al dreptului de proprietate nu presupune implicit și libertatea absolută în exercitarea acestui drept, care trebuie să se înscrie, în limitele determinate de lege [7, p.148-149].

Normele juridice trasează limitele în interiorul cărora pot fi exercitate drepturile subiective civile prin intermediul cărora membrii societății își satisfac interesele social-economice.

Dreptul civil, prin normele sale, fixează limitele în interiorul cărora subiectele de drept își pot desfășura activitatea în mod liber. Subiectele de drept stabilesc după voința proprie efectele actelor pe care le încheie și pot determina soarta bunurilor care sunt parte a patrimoniului lor pentru momentul încetării din viață. Astfel, libertatea de a dispune este o libertate condiționată pe de-o parte de viața socială și pe de altă parte de normele legale în vigoare.

Legea recunoaște subiectului de drept posibilitatea de a dispune prin acte juridice, *inter vivos* - libertate contractuală - sau *mortis causa* - libertate testamentară - așa cum dorește de bunurile care îi compun patrimoniul. Instrumentul juridic prin intermediul căruia se materializează dreptul de a dispune și distribui bunurile patrimoniale către moștenitori este testamentul [7, p.139].

Dreptul persoanei fizice de a dispune prin acte juridice de bunurile ce vor alcătui moștenirea a fost însă recunoscut numai în anumite limite, libertatea testamentară fiind mărginită de normele dreptului obiectiv, care trasează limitele de exercitare a acestui drept

Deși vine încă din antichitate, rezerva succesorală este unul din cele mai importante și actuale compartimente ale succesiunii testamentare. Subliniem faptul că, intuiția rezervei succesoriale este un compartiment din succesiunea testamentară și nu celei legale, cum de altel o prezintă mulți autori în articole științifice și chiar teze de doctorat.

Prin rezerva succesorală, are loc limitarea dreptului de a dispune de bunurile sale impusă titularului dreptului de proprietate prin rațiunea: de a proteja cele mai apropiate rude ale defunctului împotriva actelor sale cu titlu gratuit, care adeseori pot fi falsificate, întocmite în situații neadecvate ale titularului proprietății succesoriale, sau adus în această situație de escroci și răufăcători, acte ce ar fi putut goli de conținut patrimoniul succesoral.

Rezerva succesorală ca parte integrantă a succesiunii legale este de fapt o realizare a principiului constituțional cu privire la echitatea socială care prevede că echitatea este ceea ce dă sens dreptului și ceea ce permite rezolvarea pașnică sau prevenirea conflictelor sociale, adică este principiul înalt, imaterial și relativ incognoscibil care dă consistență sistemului și face din el o valoare distinctă de elementele sale componente. Echitatea este fundamentul dreptului încă de la originile societății umane, conceptul care a făcut posibilă organizarea societății și a păcii sociale. Dacă echitatea este temeiul dreptului, atunci dreptul ca întreg este modul în care se organizează pacea socială.

Prin reglementarea rezervei succesoriale, legiuitorul apără moștenitorii rezervatari (descendenții, părinții și soțul supraviețuitor al defunctului) împotriva testamentelor și legatelor testamentare făcute de defunct, asigurându-le primirea a cel puțin unei părți din moștenirea ce li se cuvine potrivit legii, chiar împotriva voinței (tacite sau exprese) a lui de cuius. Astfel, în toate cazurile în care o persoană are moștenitori rezervatari, averea acestei persoane se împarte, teoretic, în două părți valorice distincte: rezerva, de care persoana în cauză nu poate dispune cu titlu gratuit în favoarea altor persoane (căci această parte trebuie să rămână moștenitorilor rezervatari) și cotitatea disponibilă, de care persoana respectivă poate dispune cu titlu gratuit în mod liber, donând-o sau testând-o cui dorește. Actele cu titlu gratuit prin care el ar dispune și de rezervă (sau de o parte din ea) sunt supuse reducțiunii, putând fi – la cererea moștenitorilor rezervatari – desființate în tot sau în parte (cu consecința revenirii bunurilor respective în masa succesorală), în măsura necesară întregirii rezervei [12, p.8]

Potrivit legii, orice persoană fizică poate dispune liber de bunurile care alcătuiesc patrimoniul său, astfel încât patrimoniul lăsat la moarte poate fi, valoric, cu totul neînsemnat; *nimeni nu este obligat să lase o moștenire*, chiar dacă are rude apropiate sau soț supraviețuitor. Dar dreptul de dispoziție, drept exclusiv și absolut, poate fi exercitat numai în limitele și cu modificările determinate de lege [9, p.247].

Aceste limitări vizează însă numai liberalitățile făcute prin acte *inter vivos* (donații) și *mortis causa*, dar și dezmoștenirile făcute prin testament. Asemenea acte de dispoziție, fără a fi interzise, trebuie să se încadreze în anumite limite prevăzute de lege în favoarea moștenitorilor rezervatari. În schimb, chiar și în prezența lor, actele cu titlu oneros și actele cu titlu gratuit care nu sunt liberalități, ci simple acte dezinteresate (de exemplu, comodatul, împrumutul fără dobândă) nu comportă limitări în materie succesorală, pentru că nu au drept urmare micșorarea patrimoniului succesoral, evident, cu condiția ca, sub aparența acestor acte pentru care legea nu prevede limitări, să nu fie încheiate acte (de exemplu, donație deghizată) pentru care legea prevede limitări în favoarea moștenitorilor rezervatari.

Rezerva succesorală [9, p.301] reprezintă acea parte a moștenirii ce se cuvine moștenitorilor stabiliți expres de lege, chiar împotriva voinței defunctului manifestată prin liberalități *inter vivos* sau *mortis causa*, ori prin exheredări cuprinse în testament. Partea care excede rezervei succesoriale poartă denumirea de cotitate disponibilă, defunctul putând dispune de ea în favoarea reia cui dorește.

Cotitatea disponibilă se obține prin scăderea din masa succesorală a rezervei.

Prin urmare, atunci când există moștenitori rezervatari, iar defunctul a dispus de bunurile sale prin donații și/sau testament, masa succesorală se împarte în două părți: rezerva succesorală și cotitate disponibilă [7, p.150].

Succesorii de clasa I inapți pentru muncă au dreptul de a moșteni, independent de conținutul testamentului, cel puțin o doime cotă-parte ce s-ar fi convenit fiecăruia în caz de succesiune legală (rezerva succesorală) [1, art.1505].

Rezerva succesorală este partea din bunurile moștenirii la care moștenitorii rezervatari au dreptul în virtutea legii, chiar împotriva voinței defunctului, manifestată prin liberalități ori dezmoșteniri.

Cotitatea disponibilă este partea din bunurile moștenirii care nu este rezervată prin lege și de care defunctul putea dispune în mod neîngrădit prin liberalități.

Prin urmare, dacă defunctul are moștenitori rezervatari și dacă a dispus de patrimoniul său prin donații sau prin testamente, masa succesorală - la care se adaugă, după cum vom vedea, donațiile făcute în timpul vieții - se divide în două părți: rezerva succesorală, destinată a fi moștenită de moștenitorii rezervatari chiar și împotriva voinței liberale a defunctului, și cotitatea disponibilă, în privința căreia voința defunctului este suverană, discreționară.

Precizăm că această împărțire a patrimoniului succesoral se impune nu numai în cazul moștenirii testamentare propriu-zise, dar și în cazul în care defunctul nu a lăsat testament, însă a făcut donații; în cadrul devoluțiunii legale a moștenirii trebuie să se verifice dacă prin donațiile făcute au fost sau nu respectate drepturile moștenitorilor rezervatari.

În mod evident, cea mai controversată instituție a dreptului succesoral, la nivel mondial, a fost și a rămas rezerva succesorală. În timp, s-au conturat două mari sisteme:

- acela care nu recunoaște dreptul la rezerva succesorală, consacrand principiul libertății testamentare absolute, și

- acela care instituie principiul ocrotirii rezervei succesorale, ca o limită a dreptului de dispoziție asupra bunurilor moștenirii. Au fost aduse argumente multiple și solide în favoarea ambelor sisteme [4, p.506], iar în prezent în dreptul continental european este consacrat principiul ocrotirii rezervei succesorale, diferențe firești existând în privința cercului moștenitorilor rezervatari și a cuantumului rezervei. S-a apreciat că recunoașterea rezervei succesorale conferă mult mai multe avantaje decât absența acesteia.

În literatura de specialitate [4, p.519] s-a arătat că recunoașterea dreptului la rezervă succesorală în favoarea anumitor moștenitori este reclamată, în esență, de următoarele *argumente*:

- în primul rând, justificarea rezervei se găsește în existența unei *datorii naturale de pietate* (*sentiment de respect profund, față de cineva*) între ascendenți și descendenți, precum și între soți, datorie care constituie și izvorul obligației legale de întreținere.

Dacă s-ar recunoaște în favoarea *de cuius*-lui dreptul de a dispune de bunurile sale în mod nelimitat, s-ar crea posibilitatea pentru unii părinți să-și înstrăineze, cu titlu gratuit, întreaga avere sau să-i dezmoștenească în întregime pe copiii lor, iar pentru unii copii să dispună cu titlu gratuit de bunurile lor, fără a-i interesa situația materială dificilă a părinților lor. Problemele se pun în mod identic în raporturile dintre soți. După cum s-a spus, „ordinea publică ar fi fost adânc zguduită prin acest trist spectacol și legiuitorul nu putea să permită călcarea datoriilor celor mai sacre ale naturii, căci știut este că omul are pe această lume nu numai drepturi, dar și datorii de îndeplinit. Iată pentru ce legiuitorul a voit ca, înainte de a face liberalități la străini, ascendenții și descendenții să fie obligați a lăsa o parte din averea lor neatinsă, îndeplinindu-și astfel o datorie ce le impune natura” [4, p.517];

- în al doilea rând, principiul ocrotirii rezervei succesorale interesează și societatea, în ansamblul său. Dacă nu ar exista rezerva succesorală, s-ar putea ajunge în situația ca anumite persoane, care au trăit la un standard de viață ridicat, și care s-ar găsi, dintr-o dată, într-o situație materială precară, să comită fapte antisociale pentru a-și păstra nivelul de viață cu care s-au obișnuit. Orice ființă vie, și cu atât mai mult omul, are tendința naturală de a-și conserva condițiile

de viață obișnuite și de a încerca să și le îmbunătățească. Cu referire strictă la oameni, nu întotdeauna aceștia folosesc mijloacele legale pentru a ajunge la o situație materială mai bună, cu care au fost obișnuiți. O societate responsabilă nu-și poate permite „luxul” de a lăsa anumite persoane în sărăcie și mizerie, înconjurate de lipsuri și nevoi, de dragul recunoașterii principiului libertății testamentare absolute. Nimeni nu poate garanta că aceste persoane vor reuși într-un termen scurt și prin propriile forțe să redobândească standardul de viață cu care s-au obișnuit, fără a-i afecta pe cei din jur. Iată de ce rezerva a fost concepută ca un instrument puternic ce asigură egalitatea relativă între moștenitori, coeziunea și forța familiilor (care reprezintă pilonul de bază al oricărei societăți sănătoase) și care atenuează sau, după caz, suprimă liberalitățile antifamiliale - izvor de ură și de discordie între membrii aceleiași familii.

Criticii instituției rezervei succesoriale au considerat că aceasta este una dintre principalele cauze ale dezagregării familiei pentru că ea distruge autoritatea titularului patrimoniului, răpindu-i facultatea de a repartiza bunurile sale în funcție de aptitudinea fiecăruia.

Această concepție a fost pe drept cuvânt combătută, arătându-se că, pentru ca libertatea testamentară absolută să dea rezultate fecunde, trebuia ca fiecare om să atingă idealul perfect al unui *pater familias* strălucit, drept și ferm în deciziile sale. Cine poate garanta însă că, în toate situațiile, părinții folosesc această libertate absolută numai în strictă concordanță cu realitatea obiectivă? În practică s-au întâlnit și se vor mai întâlni situații în care părinții au ajutat în exclusivitate pe unul dintre copii pentru că acesta era lipsit de inteligență sau inițiativă în tot ceea ce întreprindea.

Mult mai rațională este soluția stabilirii unei rezerve succesoriale în favoarea fiecăruia dintre copii, concomitent cu consacrarea unei cote disponibile de dimensiuni rezonabile. O astfel de cote disponibilă poate reprezenta un instrument eficient pe care părinții îl pot folosi în scopul sprijinirii unuia sau altuia dintre copii, cu care poate soarta nu a fost tocmai generoasă (de exemplu, pot ajuta material, gratificându-l prin donație sau prin testament, pe acela dintre copii care are posibilități fizice sau intelectuale mai reduse ori care are o familie mai numeroasă sau care are mai multe probleme de sănătate etc.) [9, p.252].

Cu ocazia elaborării noului Cod civil s-a urmărit ca, pe de o parte, să fie menținută rezerva succesorală, iar, pe de altă parte, să se asigure o cote disponibilă de dimensiuni rezonabile, care să permită titularului patrimoniului să facă liberalități mai consistente. Rezultatul a fost acela că, indiferent care sunt moștenitorii rezervatari care vin efectiv la moștenire și indiferent de numărul lor, rezerva succesorală nu poate fi mai mare de jumătate din moștenire.

Rezerva succesorală este o parte a moșteniri (*pars hereditatis*), atribuindu-se în mod imperativ moștenitorilor legali, în temeiul legii, împotriva voinței defunctului manifestată prin liberalități sau exheredări.

Rezerva succesorală are un *caracter imperativ*, în sensul că normele care stabilesc cercul moștenitorilor rezervatari și întinderea rezervei acestora sunt norme de ordine publică. Totuși moștenitorii rezervatari pot renunța la dreptul la rezervă, ulterior deschiderii moștenirii, în momentul exercitării dreptului de opțiune succesorală.

Dreptul la rezervă are un *caracter propriu*, în sensul că se naște direct în persoana moștenitorilor rezervatari de la data deschiderii succesiunii, în baza legii, nefiind dobândit odată cu patrimonial succesoral de la defunct.

Rezerva succesorală se acordă *în natură* și în plină proprietate. Moștenitorul rezervatar are numai dreptul de a pretinde rezerva în natură, și nu o obligație.

Rezerva succesorală are, în principiu, un *caracter colectiv*. Atunci când există mai mulți moștenitori rezervatari din aceeași categorie (de exemplu, descendenți), rezerva se va stabili și se va atribui în mod colectiv, deci unui grup de moștenitori, și nu unor moștenitori în mod individual.

Rezerva succesorală este *indisponibilă*. Partea din moștenire care constituie rezerva succesorală este lovită de indisponibilitate, dar numai după data deschiderii succesiunii (nu poate fi atinsă prin donații sau legate testamentare), pentru că, în timpul vieții, titularul patrimoniului poate dispune, chiar și cu titlu gratuit, de elementele active ale patrimoniului său [7. p.150].

Codul civil al Republicii Moldova, prin dispozițiile art. 1505, conferă calitatea de moștenitori rezervatari soțului supraviețuitor, descendenților defunctului, fără limită în grad de rudenie (copii, nepoți, strănepoți etc.) și ascendenților privilegiați (părinții defunctului).

Cei care, potrivit legii, au calitatea de moștenitori legali, vor culege rezerva succesorală numai dacă îndeplinesc nu numai condițiile generale ale dreptului de moștenire: capacitate succesorală, vocație succesorală, nedemnitătea, dar și condiția de a fi inapți de muncă. Aceștia nu vor veni toți împreună și deodată să culegă rezerva succesorală, ci pentru determinarea vocației succesorale concrete se va face aplicarea principiilor devoluțiunii legale [10, p.169]. Întrucât legiuitorul stabilește în mod imperativ numai dreptul asupra cotei de rezervă succesorală, nu și obligația exercitării dreptului, moștenitorii rezervatari vor putea renunța la acest drept, după data deschiderii moștenirii, cu prilejul exercitării dreptului de opțiune succesorală.

Rezerva succesorală este 1/2 dintr-o cotă variabilă (cota pe care respectivul moștenitor rezervatar ar fi cules-o în calitate de moștenitor legal) și se calculează din întreg.

De exemplu, dacă masa succesorală este de 100 milioane lei, iar la data deschiderii moștenirii, au vocație concretă la moștenire soțul supraviețuitor și cei doi descendenți, condiția de rezervatar având-o numai soțului supraviețuitor, rezerva acestuia va fi de 1/6 din întreg, iar descendenții, fiind moștenitori legali de clasa I, dar fiind apți de muncă, nu vor moșteni, dacă s-a făcut un testament în favoarea unei persoane străine, sau moștenitor de clasa II sau III.

Evidenșăm faptul, că actualmente moștenitorii rezervatari sunt moștenitorii de clasa I, în mod obligatoriu inapți de muncă. Apreciem faptul, că în proiectul de modificare a Codului civil al Republicii Moldova, în partea ce se referă la succesiuni, conține o multitudine de norme noi, inclusiv și cele referitoare la rezerva succesorală. În unul din articolele modificate, referitoare la rezerva succesorală se stipulează:

Moștenitorii rezervatari păstrează dreptul de a moșteni, independent de conținutul testamentului, cel puțin 1/2 din cota succesorală ce s-ar fi cuvenit fiecăruia în caz de moștenire legală (rezervă succesorală).

Sunt moștenitori rezervatari moștenitorii legali de clasa întâi, părinții defunctului, precum și soțul supraviețuitor dacă, la data deschiderii moștenirii, defunctul avea nemijlocit față de respectivul moștenitor o obligație de întreținere conform Codului familiei.

La determinarea cotei succesorale pentru fiecare moștenitor rezervatar, conform proiectului de modificare a Codului civil al Republicii Moldova, se iau în considerare toți moștenitorii legali chemați la moștenire dacă nu ar fi existat testamentul. Cu excepția cazului moștenitorilor legali care au renunțat la moștenire.

Analizând actelor normative și practica judiciară atât din țara noastră cât și a altor state, ce reglementează relațiile sociale cuprinse în această instituție, am stabilit că prevederile lor sunt diverse, adică rolul protector al acestora variază de la stat la stat. În Republica Moldova, protecția rudelor în calitate pe moștenitori rezervatari este mult mai redusă prin noțiunea „inapți de muncă”. Analizând doctrina străină ce se referă la rezerva succesorală, este de menționat că unele subiecte din, cum ar fi: principiile și caracterele specifice ale rezervei succesorale, precum și corelația dintre liberalități și prevederile imperative ale rezervei succesorale, succesorii rezervatari, noțiunea de inaptitudine de muncă, n-au fost abordate până în prezent în doctrina națională și mai puțin în cea străină, din aceste considerente, nu am putut utiliza mai multe surse teoretice la abordarea subiectelor nominalizate. Lipsa acestora se simte atât în practica notarială, cât și în jurisprudența națională. Mulți notar nu știu și nu aplică regulile rezervei succesorale, unul din notar, fiind tras la răspundere disciplinară pentru neaplicare acestor norme, adică incompetență profesională.

Drept consecință, nu în rare cazuri, notarii nu informează moștenitorii rezervatari despre posibilitățile acestora, instanțele de judecată eronat examinează drepturile succesoriilor rezervatari asupra patrimoniului succesoral, fără a specifica temeiul legal al unor astfel de drepturi. Problema rezidă în aspectul multidimensională a reglementărilor juridice cu privire la rezerva succesorală atât la nivel național, cât și internațional, precum și elucidarea practicii notariale și a jurisprudenței în

materie, fapt care are ca efect aplicare neconformă a normelor legale, iar mai apoi și aplicării corecte și eficiente a cadrului legal de către instanțele de judecată din Republica Moldova.

Considerăm că nu se acordă atenția nici opiniilor doctrinare privind calculul masei succesoriale a rezervei, stabilirii activului succesoral cu referire și la rezervă succesorală, stabilirii activului succesoral net cu referire la rezerva succesorală.

În concluzie, am putea menționa că legislația statelor-membre ale Uniunii Europene privind reglementarea rezervei succesoriale conține atât prevederi comune referitoare la faptul că în toate statele sunt acte normative ce conțin astfel de reglementări, totodată nu putem trece cu vederea faptul că sunt multe particularități specifice fiecărui stat în parte privind reglementarea rezervei succesoriale referitoare la calitatea succesorilor, drepturilor, iar în unele cazuri și obligațiilor acestora, varierea mărimii cotei rezervei succesoriale și altele. Pornind de la cele expuse în legătură cu conținutul studiului legislației statelor membre ale Uniunii Europene privind rezerva succesorală, de la analiza literaturii de specialitate ale acestor state, precum și de la tendința de aderare a statului nostru la Uniunea Europeană, considerăm că cea mai bună soluție este de a exclude din conținutul art.1505 al Codului civil al Republicii Moldova noțiunea de inapți de muncă, plasând succesorii rezervatari în condiții mai avantajoase, așa cum se reglementează rezerva succesorală în legislația din majoritatea statelor-membre ale Uniunii Europene [12, p.27].

În Codul civil al Republicii Moldova se prevăd reglementări exprese privind rezerva succesorală, dar ele nu satisfac cerințele utilizatorilor de drepturi privind rezerva succesorală. De aceea considerăm că propunerile de completare a Codului civil al RM, într-un proiect inițiat de Ministerul Justiției, trebuie să fie mai ample privind instituția rezervei succesoriale care, în opinia noastră, sunt necesare și bine-venite.

Ținând cont de caracterul general al acestei teme și luând în calcul cerințele regulamentare referitoare la volumul unor astfel de lucrări, este imposibil a elucida toate problemele cu caracter teoretic și practic pe care le poate genera în activitatea practică, notarială și în jurisprudența națională materia rezervei succesoriale.

BIBLIOGRAFIE

1. Codul Civil al Republicii Moldova, adoptat prin Legea Republicii Moldova nr.1107-XV din 06.06.2002. *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2002, nr.82-86/661.
2. Chibac, Gheorghe și Bruma Sorin și Robu Oxana și Chibac Natalia etc. *Drept Civil. Contracte și succesiuni*. – Chișinău: Tipografia Centrală, 2014
3. *Comentariul Codului Civil al Republicii Moldova*. Coordonator Buruiană, Mihail și Efrim, Oleg și Eșanu, Nicolaie. – Chișinău: Ed. Arc. - v. II.- 2006
4. Bănărescu Iu. *Succesiunea testamentară în legislația Republicii Moldova*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015.
5. Dogaru I. ș.a. *Bazele dreptului civil. Vol.V. Succesiuni*. București: C.H.Besk, 2009.
6. Genoiu I. *Dreptul la moștenire în noul Cod civil*. București: C.H. Beck, 2012.
7. Gheorghe A.N., *Manual de drept succesoral*. București: Hamangiu, 2013.
8. Hamangiu C., Rosetti-Balanescu I., Baicoianu Al. *Tratat de drept civil român. Vol. III*. București: Editura Națională, 1988.
9. Deak Fr., Popescu R. *Tratat de drept succesoral. Vol.II*. București: Universul Juridic, 2014.
10. Cadariu-Lungu I.E. *Dreptul la moștenire în noul Cod civil*. București, Hamangiu, 2012.
11. Nicolae I. *Devoluțiunea legală și testamentară a moștenirii*. București: Hamangiu, 2016.
12. Perederco V., Cojocaru V. *Calitățile specifice ale soțului supraviețuitor al defunctului în cazul rezervei succesoriale în legislația Republicii Moldova*. În: *Materialele Conferinței științifice internaționale: Rolul științei și educației în implementarea Acordului de Asociere la Uniunea Europeană*. Iași, 2015. Vasiliana, p.523-527.
13. Spănu D.Ș., Sptnu Al., *Drept civil. Moștenirea*, Ed.C.H.Beck, București, 2015.